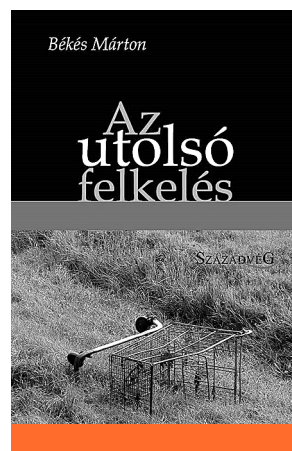

AZ UTOLSÓ FELKELÉS UTÁN

BÉKÉS MÁRTON

Közhely, és éppen ezért igaz, hogy jelenünk a közelmúlt *sci-fi*-je, éppen emiatt érdemes észrevételezni, hogy a 20. század dereka óta egyre kevésbé születnek pozitív utópiák, az uralkodó tudományos-fantasztikus trend évtizedek óta a disztópia, lett légyen szó nukleáris térről, ember által előidézett természeti katasztrófáról vagy zombiapokalipsziszról. A zsáner legjobbjai persze mindig is *doomer* próféták voltak, gondoljunk a klasszikusokra (Zamjatyin, Huxley, Orwell), az azzá váltakra (Bradbury, Ballard, Clark) vagy a folyamatban lévőkre (Cormac McCarthy). Mindez azért fontos, mert a 20–21. század során fölhalmozott roppant mennyiségű és felfoghatatlan minőségű technológiai apparátus ellenére – vagy éppenséggel miatta – nem a „szép új világ” került karnyújtásnyi távolságra, hanem a régi totális pusztulása, akár a maga fizikális valójában, mondjuk az emberi egzisztencia és a földi élet lerombolásával, akár fordítva: poszthumán jövővel és űrbéli terraformálással. Bármelyik perspektíváról is beszéljünk, az embert körbevevő bioszféra és a humán szféra mellett a technoszféra egyre nagyobb autonómiára tesz szert, mégpedig kapacitását és komplexitását tekintve mindkettőt meghaladva.

„Én mindig az embernek drukkolok a gép ellen” – áll Kurt Vonnegut *Gépzongorájában* (ford. Molnár István), a szerző első regényében, amely 1952-ben jelent meg, és jelentős részben a General Electricben szerzett sajtófőnöki tapasztalatai ihlették. A Magyarországon eleinte *Utópia 14* címen forgalmazott könyv története szerint a jövő teljesen technicizált-automatizált társadalmában az egyik mérnök a titkos gépromboló mozgalom élére áll. A disztópia jócskán megelőzte korát: egy szuperszámítógép által vezetett, technokraták révén menedzselte kibernetikai társadalomban játszódik, ahol az automatizáció kiküszöbölte a világból az emberi hibát és a véletlent. Éppen emiatt a túlintegrált rendszer elleni egyetlen ellenszer nem lehet más, mint a technológiai buborékba vírus gyanánt beszökő vagy ott kicsírázó meghibásodás, a nem szándékolt Esemény – egyetlen reményünk a rendszerhiba. Ami azt is jelenti, hogy az emberi ágencia mint akarat, cselekvés és szándékolt aktivitás helyett a Rendszeren belülről vagy rajta kívülről várhatjuk a megmenekvést. Itt nem a Heidegger utolsó interjújában (*Már csak egy Isten menthet meg bennünket*) felvetett transzcendens küszöbátlépéséről és ennek „új eget és új földet” ígérő feltárulkozásáról van szó, hanem arról, hogy ha az embert immár testestül-lelkestül meghaladta egykori teremtménye, így pedig ő maga nem tud helyzetén segíteni, sem egyáltalán azt uralni, akkor abban bízhatunk, hogy vagy a technoszféra omlik össze saját súlya alatt (*à la* Baudrillard), vagy olyanok jelennek meg határain túlról (növények és állatok), akár csak hírnökként, akik kiszámított logikájával az ösztönvilágot szegezik szembe – erről szólt a tíz évvel ezelőtt megjelent *Az utolsó felkelés*.¹

Békés Márton:
Az utolsó felkelés (2014)

1 Békés Márton: *Az utolsó felkelés*. Századvég, Bp. 2014.

Szelíd lázadás –

Városba tévedt róka a budapesti Józsefvárosban, 2023. február (Állat- és Természetvédelmi Őrszolgálat Újpest hivatalos Facebook-oldala)

KOMMENTÁR AZ UTOLSÓ FELKELÉSHEZ

Egy olyan könyvre visszatekinteni, ami egy évtizeddel ezelőtt jelent meg, kényelmes, ugyanakkor nehézkes feladat. Egy más (élet)helyzetben lévő, a mostanától lényegesen eltérő benyomásoknak kitett ember által írott szövegről kell beszélni, de anélkül, hogy egyfelől meg akarnánk ismételni, hangulatát-hangütését utánozni, esetleg meghaladni, másfelől pedig, hogy tízéves távlatból ránézve hibajegyzéket csatolnánk hozzá. Se továbbírni, se javított kiadást készíteni nem akarunk, az első anakronisztikus, a második felesleges volna.

Egy számvetés, ha tetszik utószó, egyébként is készült már: a kötet 2014-es kiadása után öt évvel, 2019 telén a Magyar Művészeti Akadémia *Méregzöld* címmel rendezett művészetesztétikai konferenciáján elhangzott előadás keretei között, mint afféle kommentár *Az utolsó felkeléshez*. Ez a szöveg szabadon hozzáférhető, jottányit sem változtatnék rajta ma sem, így csak idézőjellel hátrólom részleteit. Idestova tíz éve írtam tehát „*Az utolsó felkelést*, amint Guy Montag – Ray Bradbury kultikus, *451 Fahrenheit* című disztópikus regényének főszereplője –, úgy éreztem én is: »Tenni fogok valamit! Nem tudom, mit, de valami éktelen nagyot!« Ebből az indulatból, dühből és haragból lett ez a könyv. A jó könyv nem hagy nyugton. Nem ér semmit több száz oldalt írni, ha a kötet fő mondanivalója nem fér rá egy sietve átadott bérlet hátoldalára. 100 oldal = 1 jelszó. Hosszan írni sokkal könnyebb, mint tömören, velősen, mely utóbbira a magyar nyelv egyébként igen alkalmas. Ha egy könyv fejezeteinek végén nem áll össze egy-egy világos, élére állított tételmondat, akkor jogosan merülhet fel a köntörfalazás, konfliktuskerülés és az »egyfelől-másfelől« gyávaságának gyanúja. *Az utolsó felkelésnek* van jelszava: VISSZA A TERMÉSZETET! E könyv szertelen szerkezetét tekintve nem más, mint kiáltvány – könyvkiáltvány. Alaphangjához a kulcsot egy Charles Pégyuy-idézet adja meg, mely szerint »Ebben a küzdelemben az egyik oldalon a modern világ áll, a másikon minden más

lehetséges világ.« A modern előtti, utáni és elleni indulatok és érvek vannak az egyik oldalon, a modernitás monstuma pedig a másikon. Minden, ami ebben a könyvben szerepel, egy képzeletbeli felkelés alanya, amely széles frontvonalon állva, egy mitikus, közös harci riadóra indul meg. [...] Az »utolsó felkelés« szelíd lázadás, békés forradalom, ezért fő képe a sztrádat elfoglaló szarvasok hadserege, a külvárosban megjelenő rókák portyázása és a Belvárosig hatoló vaddisznók előőrsé.²

A kötetnek kétségtelenül a csalitosok perifériájáról a nagyvárosok centrumába beszökő rókák voltak a hősei, a legnagyobb visszhangot kiváltó részek azt a világszerte ismert jelenséget tárgyalták, hogy az urbanizáció túlterjeszkedésére válaszul a természet is végrehajtja a maga rekonkviztáját. Egyesek megmosolyogták, mások lelkesedtek értük, s a legjobban kétségtelenül ezen részek megírása esett. De nem egészen önmagáért való passzusok ezek, mert azt fejezték ki, hogy „van remény. A tanulság? – zárd ki a természetet az ajtón, és visszajön az ablakon. *Az utolsó felkelés*, minden metaforájával együtt, tehát összességében a modernitás elleni haragos vádirat és higgadt ítélet is egyben, sőt a bírói végzés – korántsem szenttelen – végrehajtása. Következésképpen ugyanaz a téma vonul rajta végig: a gépek kedvéért az ember elhagyta a transzcendens szféra, a teremtett rend és önmaga iránti kötelességeit és a technoszféra rabságába került. A könyv fejezetről-fejezetre mutatja be, hogy a gép rossz barát, mert a saját zsákutcájába terel, amikor automatizál, megszüntetni a természetes – ökológiai, társadalmi, szellemi, kulturális – diverzitást, végül pedig kiöli a költőiséget, a lelket és a véletlent

**a természet
végrehajtja a maga
rekonkviztáját**

2 BÉKÉS Márton: *UF5 – Kommentár Az utolsó felkeléshez = Méregzöld. A természet mint művészet(elmélet) i probléma.* szerk. WESSELÉNYI-GARAY Andor – SMID Róbert, Magyar Művészeti Akadémia, Bp. 2021. [e-könyv] 47–54.

Elutasítom (kiáltvány)

1. *Alig maradt szabad hely.* A térerő felszámolja képzeletünk erőterét, az infokommunikáció agresszív azonálisága miatt az időben válunk otthontalanná. *Új ludditizmusra van szükség,* amely segít lekerülni az ellenőrzés térképéről. A digitális nyomtalanság érdekében alapítsunk *off-line* kalózközársaságokat, és hozzunk létre Technológiamentes Övezeteket – talán a Képzeltfelszabadító Hadsereg segítségével. Hogy fehér foltta válhassunk a totális átláthatóság és a teljes kontroll térképén. Ez egy *képzeltbeli ellenállás* negatív topográfiája volna. Meg kell találni a technoszféra ugarait és foghíjait, növelni lakatlan területeinek számát és kiterjedését. Az ellenőrzés hézagai legyenek szabadságunk lakhelyei! Transzparens, végletekig ellenőrzött, a véletlent kiküszöbölő világunkban a láthatatlan, az ellenőrizhetetlen és a kiszámíthatatlan jelenségek kihasználása segíthet ismeretlen helyé válni. Legyünk olyanok, mint az erdő: átláthatatlan és átjárhatatlan a technoszféra számára! Újfajta területen kívüliségre áhítozunk, a kontrollkartográfia hatalma alóli kikerülésről ábrándozunk. Meg kell semmisíteni a tér és az ellenőrzés közötti összefüggést, majd az idő és a tér mellett a képzeltet is fel kell szabadítani. Első lépésként rontsuk el az iPhone-okat, és vakítsuk meg a térfigyelő kamerákat!

2. Miután befejeződött „a földgolyó teljes iparosítása” (Pasolini), következik a digitális birtokbavétel. Míg azonban az industrializáció folyamata látható, így a vele szembeni küzdelem is kézenfekvő, addig korunk kibernetikai utópiájával nehéz megvívni, mert arctalan, anyagtalan és jellegtelen. Az Apple, a Facebook, a Google és az Amazon kedélyes, átlátszó szilícium-Paradicsomot ígér, amely a munka, az idő és a konfliktusok végét kínálja. A digitális-virtuális gyarmatosítás hatására elveszítjük a nyelvet – az ellenállás utolsó eszközeit – is, már Instagram-képekben gondolkodunk, mémekben beszélünk, gifekben érzünk. Kifinomult diktátor az okostelefon, ravasz önkényuralmi jelkép a megharapott alma. A „hálózati társadalom” megostromolandó objektumai elérhetetlenek, akár a „felhőbe” költöző adatok. Egy kódot nem lehet felgyújtani. Csüggesztő kilátás egy lázadásra nézve, ha nincs mivel szemben erőszakot alkalmaznia. Az átépítve „modernizált”, üveggel, műanyaggal és kamerákkal átláthatóvá és ellenőrizhetővé tett személytelen városközpontok ráadásul többé már nem a történelmi felkelések egykori színterei, hanem dzsentrifikált kávézóövezetek wifi-demokratáknak. Már semmi sem emlékeztet az egykori konfliktusokra, nyomaikat is eltörölték. Bevakolták a golyó ütötte lyukakat a házfalakon. Ahol minden áttetsző, ott nem lehet elbújni. Ott, ahol egykor barikádok álltak, most megfoghatatlan térköburkolattal egyenletessé tett és fedezék nélkülivé változtatott vásárlóutcák nyílnak. A fogyasztás szervezi a teret, és osztja fel az időt.

3. Miután a művészet egyenlő lett az áruterelés legkőrmönfontabb módjával, erről is le kell mondanunk. Nincs több lírai lázadás, szép szabotázs, „illegális bál” (Auróra). *Zeitgeist* nélkül maradtunk, „gépies, közepeszerű világ” (Salvador Dalí) köszöntött ránk. Túldizájnolt Starbucks-poharakra cseréltük a gondolatainkat, Ikeák vették át az ideák helyét. Bár az ideológiák amúgy is csak megélhetési eszmék voltak. Az ezredvégi végkiürítésben ráadásul már mindegyik elkelt. A konzervativizmus üzleti vállalkozás lett, a raktáron rohadó liberalizmust diszkontáron hordták szét, és a lejárt szavatosságú, akciós szocializmus iránt is volt szerény kereslet. Az ellenállás utolsó autentikus formáját az autópályán átvágó szarvascsorda hordozza. Az egyetlen, eddig még ki nem árusított eszmét a belvárosban kószáló róka terjeszti. A portyázó aranyesakalok nem lehet áruba bocsátani. Ők az egyetlenek, akik még hitelesen beszélnek az „ellentmondás nyelvét” (Guy Debord).

a világból. Egyszerűbben szólva: Gép vagy *Geist*, áru vagy álom – ez a kérdés. Éppen ezért a könyv tételmondata a következő: *a természet az ember egyetlen szövetségese a gép ellen.* A természet logikáját kell szembeállítani a technológiával s vele összefogni ellene. Ennek különböző esztétikai és gyakorlati megjelenési formái lehetnek, mint például a falakat benövő indák, az állatok említett városba telepedése vagy az erdősödés/erdősítés, egy erdei séta, a gerillaolvasás. A visszavadás és a spontán visszavadás esztétikai referencián túl egzisztenciális bizonyosság, cáfolhatatlan filozófiai axióma és teológiai hitigazság is: ők voltak itt előbb és most csak visszatérnek.”

A nagy kérdés a technológiakritikával kapcsolatban eszmetörténeti természetű, könnyen közös frontvonalra lehet állítani azokat, akik vélt vagy valós ideológiai és politikai ellentétek dacára a természet (benne az emberi) oldalára állnak a technológia ellenében. Amint az agrárius író-költő, Wendelly Berry fogalmazott, *az igazi ellentét nem bal- és jobboldal között van, hanem azok között, akik gépek gyanánt akarnak élni, és akik nem.* Ennek érdekében áll, hogy „a kötet »keresztfrontot« (Benedikt Kaiser) képez a különböző politikai oldalakból, olyan ideológiai *crossover*t alkotva, amely összeköti Molnár Tamást és Guy Debord-t, Salvador Dalít és Marcusét, Carl Schmittet és Thoreaut vagy Ciorant és Zamjatyint. Nem is olyan rögzös út ez, mint gondolnánk! Daniel J. Boorstin konzervatív hangszerelessel előbb megfogalmazta ugyanazt, amit

4. Titkos jelek figyelmeztetnek rá nap mint nap, hogy közeleg az *utolsó felkelés* ideje, amelynek körvonalai először képzeletünkben sejlenek fel, majd hamarosan a tapasztalat horizontján is megjelennek. Nem betört bankkíráratok, megbénított vasútvonalak vagy egy általános sztrájk soreli katasztrófája jelzi eljöttét. Hanem rókák halk neszezése a szemetesek között pirkadatkor és egy farkaspár szépséges vadállati heroizmusa. Ide tartoznak a mindenütt jelen lévő digitális zaj elől az erdők csendjébe menekülők meghitt sétái, és amikor éjszakánként erdőt álmodunk városunk közepére, reggel pedig félszegen keresgéljük nyomait. És az is, ha fantáziánk homályából néhanapján előkerül személyiségünk valamely vonása, amely egyértelműen egy állat totemisztikus jegyeit viseli – becses paleolitikus emlékeink ezek. Hozzuk csak felszínre kőkori mítoszainkat, és szegezzük szembe a kibernetikai kolonizációval! A természet megbízható szövetségünk lesz ebben, mert mindig visszaveszi azt, amit az övé volt. És vajon mi nem volt az övé?

5. A technoszféra szép lassan száműzte világunkból az egyediséget, amely az éltető különbözőség fundamentuma volt. A technikai univerzum zárt és csírátlan burkában azonban növekednek a bizonytalansági faktorok, apró üzemzavarok tanúskodnak a túlterheltségről, az egymástól független, zavaros jelenségek hamarosan talán összekapcsolódnak. A megoldás a rendszer periferiáján születik, a partikuláris jelenségekben rejtőzik és a marginális törekvésekből nő ki. *A rendszerhiba a remény*. A véletlen szüli a technoszféra alternatíváját. A túlbiztosított rendszert, akár csak a végtelenen steril körülmények között tartott testet, éppenséggel egy kis nátha is leverheti a lábáról. Mi lesz a technoszféra influenzája? A megfajthatatlan nagyvárosi unalom spontán kalanddá sűrűsödése? Az érdektelenség övezte technológiai újítások hirtelen üzleti csődje? Egy víruszerűen tovább burjánzó zárlat? Ki vagy inkább mi lesz az a „nomád kisebbség” (Guattari–Deleuze), amely véget vet a technoszféra uralmának? Egy váratlan hódinvázió vagy a prérfarkasok bosszúja? *A megcsömörlöttek visszavágása* vagy egy „véletlenül” városba szabaduló vaddisznósorda? Esetleg az erdők drámai visszatérése? Az utolsó felkelés előőrsei szó szerint a kertek alatt érkeznek majd. A túlzott, a különös és az egyedi a technoszféra résein tör be a burokba. Betonrepedések között nyílnak a szabadság virágai.

6. „Ebben a küzdelemben az egyik oldalon a modern világ áll, a másikon minden más lehetséges világ” (Charles Péguy). Így már minden világos. Túlzottan ellentmondások nélkülivé lett világunkban titkon bársonyos katasztrófára várakozunk. Szaporodnak a fásultság, az öntudatlan tagadás és a nyílt elutasítás jelei. A metropolisz naponta számolja fel önmagát, ha jól fülelünk, távolról is hallhatjuk az elhagyott bevásárlóközpontok egykedvű rothadását. A nagyvárosok központjában fellázad az emberi lélek, a külvárosok peremvidékéről egyre beljebb merészkedik a természet. A technológiai civilizációt satuba fogja a centrum és a periféria közös, egymást erősítő felkelése. A felbomlás önmagától is megindul, de nem mondhatunk le a Nagy Kizökkentés kalandjáról sem! „Embert meg nem vetek, de a természethez vagyok hű” – írta Lord Byron. Az utolsó felkelés alatt nem lesz vér, sem felesleges zajongás. Hangtalanul omlik majd össze ez az egész. Olyan lesz, mint a visszatartott lélegzet után tüdőbe áramló oxigén hatása: ereket tágít és vért frissít. Ez a forradalom olyan lesz, mint a szél. Átfúj rajtunk.

7. Jó ideje nem mi használjuk gépeinket, hanem a Gép használ (el) minket. Thoreau megállapítása, amely szerint az ember „nem ér rá más lenni, mint gép”, manapság tapasztalható csak igazán. Az automatizáció a lélek életére tör. Éppen ezért határozottan el kell utasítanunk már a „humán erőforrás” szókapcsolat használatát is, mert az ember nem a tőke egy fajtája vagy valamiféle nyersanyag. 1968 egyik kevésbé ismert jeliszava szerint „a gépek megállításával kell bizonyítani azok gyengeségét”. Rajta hát! *A képzelet szabotázásával* leplezzük le a technoszféra sebezhetőségét. *Nem lehet a gépeké az utolsó szó.*

Békés Márton: *Az utolsó felkelés*. Századvég, Bp. 2014. 12–15. oldal

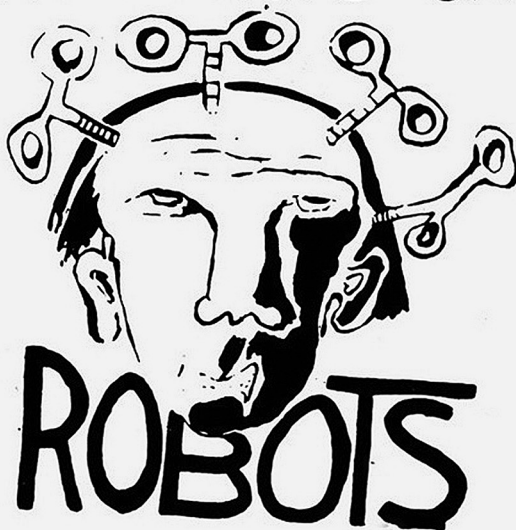
a '60-as évek közepén Marcuse *Az egydimenziós embere*; Jünger és Thoreau erdőtisztikája egy töről fakad; Heidegger és Molnár Tamás neoludditizmusa pedig következetesebb és ezért radikálisabb is a '68-asokénál. Az ókatolikus Bernanos technológia-kritikus esszéregénye (*Franciaország a robotok ellen*. 1947) alapján nem más, mint az ultrabaloldali Godard rendezett filmet (*Alphaville*. 1965). A jobboldali fordulata utáni Jean Baudrillard és a magát »keresztény anarchistának« nevező Paul Virilio – akik mindketten a posztmodern *french theory* posztstrukturalista iskolájához tartoztak – beillesztése egy konzervatív technológia-kritikába, szintén egészen kézenfekvő”.

Az előbbiek alapján ki is bontakozik a kötet felépítése, amely *Elutasítom* címmel egy kiáltvánnyal kezdődik, a címét is adó fő fejezet mellett pedig még négyből áll, amelyek sorrendben a képek kedvéért a tér és a hozzá tartozó kaland eltűnéséről, a képernyők zsarnokságáról, a digitális eszközök egyéni és közösségi szinten káros hatásairól, végül a papíralapú könyv olvasás ellenállás számba menő lehetőségéről szólnak. *Az utolsó felkelés* voltaképpen konceptkötet, melyet megerősít számos tördelési megoldása, a fejezetek mondanivalóját illusztráló képanyag és a vizuális referenciák sora (főként a szövegbe épített *Waldgang*-, *Videodrome*- és *451 Fahrenheit*-kommentárok).

Most már tudjuk, mit gondolt a szerző, de mit gondoltak mások? Mindegyik azonban röviden érdemes kitérni arra, hiszen számítani fog, hogy

REVOLUTION CULTURELLE CONTRE

UNE SOCIÉTÉ DE

Közös front –
Kulturális forradalom a robotok
társadalma ellen című plakát,
amelyet a párizsi Szépművészeti
Főiskola hallgatói készítettek
1968 májusában

ekkortájt a Jobbklikk főszerkesztője és a *Kommentár* szerkesztőségi főmunkatársa voltam, a kötetet pedig a 2014-es könyvhétre a Századvég Kiadó jelentette meg, és a *Kommentár* Alapítvány támogatta. Benne számos korábban megjelent szöveg – jelentősen átdolgozva, bővítve és szerkesztve – helyet kapott: egy amerikai *road trip*et megörökítő *Kommentár*-esszé 2012 végéről és három Jobbklikken közölt cikk 2013. október–novemberéből. Ide tartozik, hogy a könyv valamiképpen folytatódott is: a Jobbklikken 2014 végén egy szöveggel, majd 2015 végén, illetve 2016 elején a *Kommentár*ban két tanulmánnyal (*A kibernetikai emberkép kritikája*, *Antikibernetika*). Az ilyen háttérrel rendelkező szerző kötete, éppen a fentebb említett gondolati keresztfront mozgósítása miatt, egyszerre váltott ki elzárkózást és helyeslét, mégpedig balról és jobbról egyenesen. A fő szempont alighanem az volt, hogy ki akarta megérteni a kötet mondanivalójának magját, s ki nem, a kérdést, hogy egyet érte-e azzal, csak ezek után lehetett (volna) megválaszolni.

Elsőként a baráti (akkoriban még csak *online*) Mandineren Pintér Bence – újabban Győr város polgármestere – írt óvatosan egyetértő ismertetést, *Természetet, fantáziát!* címmel, hol „gördülékenyen megírt, olvasmányos vitairatnak” nevezve, hol túlírt-túltolt szövegnek tartva, amely „meggyőzőbb lenne kőtáblán”. Pár nappal később a 444-en Plankó Gergely vette észre a könyvet, aki ugyanazzal kezdte, mint az iménti: a szerző és a kiadó alapján nem várt volna efféle írást, amely az ifjúkonzervatív mozgalmárkodás után olyan, „mintha a Társadalomelméleti Kollégium egyik szakkörén született volna”. A „képzeltés

a könyv legmegragadóbb része” – írta az állatvilág felkeléséről szólva, és korrekten kritizálva megjegyezte, hogy „*Az utolsó felkelés* valójában egy 260 oldalas stencil”, melynek egyik-másik technológiakritikus megjegyzése alapján „lehet valami párbeszéd a két oldal között”. Nocsak! Még a nyáron ketten recenzálták a könyvet. Pető Péter (jelenleg a 24.hu főszerkesztője) a *Népszabadságban* megtisztelő olvasatot adott, mondván, a „lendületes vitairat [...] konzervatív gondolkodók mellett bőségesen idéz posztbaloldali és marxista, szituacionista és anarchista szerzőket”, és már csak ezért, meg eredendő kérdésfeltevése miatt, baloldaliak számára is figyelemre méltó.³ Tóth Gergely az akkori Indexre tipikusan jellemző módon „a szellem zsírpapírjában csomagolt önmarketingnek” titulálta, és azt tartotta fontosnak, hogy a könyv szerzője „a Fidesz-közeli új jobboldal egyik üdvöskéjének számított, aztán egyszer csak vett egy zöld kanyart [...] mind politikailag, mind ideológiailag eltávolodott a Fidesztől”. Pedig nem is. Kis késéssel reagáltak a hetilapok, hol a „változatos könyvecske” szokatlan eklektikáját dicsérve, hol beleragadva „a konzervatív gondolkodóból lett poszt-68-as luddita” már jól ismert álproblémájába.⁴ A folyóiratokban már tagoltabb vélemények jelentek meg. Ezek közül jólesett, de túlzásnak tartottam Borbás Barna véleményét, noha szerinte „az állatvilág felkeléséről szóló vízió, a gerilla-olvasásra való felszólítás egyedivé és izgalmassá teszi a könyvet, [...] hivatkozás- és forrásbázisa mindenféle olvasónak képes új szint mutatni”. A hozzá hasonlóan rövidesen „csalódott Fideszessé” váló Pápay György ennél jóval visszafogottabb és kritikusabb volt, amikor *Luddita hitvallás* cím alatt szó szerint úgy írt, hogy a kötet kifejezetten zavarba ejtő, nehezen emészthető és karikatúraszerűen túlzó, sőt „különös heterogenitása” egyenesen bántotta érzékeny lelkét, mert hát „a magam részéről nem kis szomorúsággal vettem tudomásul, hogy a szerző korábbi munkáival szöges ellentétben [...] hivatkozási alappá válnak a radikális baloldali, antiglobalista gondolatok.”⁵ Kovács Gábor ezekhez képest megszívlelendő koncepcionális kritikát adott, merthogy „egyérték szinte minden sorával, miközben kinyílik tőle a bicska a zsebemben”.⁶ A kötet még évekkel később is hullámokat vert: valaki azt kérdezte 2015 februárjában, hogy „ki a fene olvasna arról, hogy az erdő heroikusan visszahódítja a város által elrabolt területeket” (meglepően sokan); Kemenes Tamás pedig az év végén cikkben, 2019 őszén a *Vasárnap.hu*-n interjúban, 2020 elején pedig a *Kommentár* blokk-összeállításában tartotta életben a recepciót. Utóbbiban a legérzékenyebb olvasatát adva könyvemnek, melynek „jellemző vonását az egymástól olykor egészen radikálisan eltérő világszemléletű szerzők merész [...] »szándékegységbe terelése« adja”, borítóján valamilyen időtlen *utániságot* kifejező, tartalmát tekintve „álomkép-sűrűségűvé szervező [...] mélyen intuitív szöveg”.⁷

technorealista
paradoxon

TECHNOREALIZMUS

Jó évszázada, amióta a technológia működése emberi értelmet meghaladó szintre kezdett emelkedni, és a technikai haladás visszafordíthatatlansága, valamint káros következményeinek dimenzióváltása is egyértelművé vált, a filozófiai gondolkodás is választ keresett a gyakorlati problémákon túl immár lételméleti aggodalmat kiváltó folyamatokra. Az összeurópai tűnődés az ipari logika alapján folytatódó I. világháború katonai-polgári tanulságainak leszűrésével kezdődött, a technicizálódás kultúrát és emberképet átalakító előrehaladásának regisztrálásával folytatódott, az újabb világháborús tragédia és a hidegháború nukleáris félelmei elmélyítették a következtetéseket, melyekhez nemsokára a fogyasztói társadalom és a természetkárosítás heves kritikája csatlakozott.

3 PETŐ Péter: Utolsókból első. *Népszabadság*, 2014. augusztus 2. 17.

4 BORBÁS Barna: Felhívás rohamra. *Heti Válasz*, 2014. november 6. 52. és B. SIMON Krisztián: Rókák forradalma. *Magyar Narancs*, 2014. november 27. 30.

5 BORBÁS Barna: A lázadók csendben érkeznek. *Kommentár*, 2014/3. 110. és PÁPAY György: Luddita hitvallás. *Szépirodalmi Figyelő*, 2014/5.

6 KOVÁCS Gábor: Világ vadjai, egyesüljetek, avagy a Gutenberg-galaxison innen és túl. *Liget*, 2014/12.

7 KEMENES Tamás: Békés Márton: *Az utolsó felkelés*. *Kommentár*, 2020/1. 148–149.

Önkorlátozás –

Amish szekér az országúton
Indiana állam Orange
megyében, 2009
(Flickr, Cindy Cornett Seigle)

Egy-két elszigetelt optimista haladáshitűtől eltekintve a 20. század egésze a technopesszimizmus jegyében telt; az emberen fölülemelkedő technológiai apparátus kritikusaik közül akadtak olyanok, akik elfogadva a technológia titáni jellemzőit, afféle korai akceleracionistaként az *emberi* felfokozását várták tőle (futuristák, Ernst Jünger), de a többség (köztük Bergyajev, Ortega y Gasset, Gabriel Marcel és Hans Jonas) mély egzisztenciális és ontológiai szorongást érzett fölötte. A nagy technológiai kritikusok személyes politikai preferenciától függetlenül nagyjából ugyanazt állapították meg. Oswald Spengler, a német konzervatív forradalom *doyenje* szerint a technika olyan taktika, amit az ember, ez a „feltaláló ragadozó”, a maga képességeinek megsokszorozására fejlesztett ki, most azonban a fausti/nyugati ember kezd saját teremtménye szolgájává válni. „A gép a maga pályájának irányába kényszerít bennünket”, miután „a korlátaitól megszabadult emberi gondolkodás saját következményeit már nem tudta uralni. A technika ezoterikus lett” – írta 1931-ben.⁸ A két világháború közötti magyar szellemi életben is élénk érdeklődést keltett a gépkorszak fölemelkedése és a „gépi társadalom” kialakulásának regisztrálása, politikai hovatarozástól és szakmai elhívástól függetlenül szinte minden vezető értelmiségi reagált a dologra, sokszor Spengler nyomán, akinek a kérdéssel foglalkozó, idézett művét tíz éven belül kétszer is kiadták. A mértékadó és tágasabb társadalomfilozófiai perspektívát kifejtő megfogalmazás úgy hangzott, hogy „a gép sehol sem hoz végső megoldásokat, csak fokoz, [...] hatványozza a világejlődés méreteit, rendkívüli arányban fokoz szerencsét és katasztrófát egyaránt”, ugyanakkor „a gépiesedés valaminő pozitívum, itt van és számolni kell vele. A negatívum azon az oldalon van, ahol az erkölcsiséget termő és fejlesztő erők nem tartottak lépést a fejlődéssel. Az már nem a gép tragédiája, hanem a társadalomé, ha a társadalom nem tart lépést a gép diktálta irammal, mely elől már nem lehet kitérni. Az erkölcsi erők ápolása számára ez a helyzet ösztönzést ad, nem pedig jogalapot avultas vádak felhozására”.⁹

A humanista amerikai szociológus–urbanista, Lewis Mumford a '60-as években az egyiptomiak óta épülő mitikus „óriásgép” dinamikus terjeszkedésére hívta fel a figyelmet, javasolva egyúttal „a mai túlgépesített kultúrán” való változtatást, de „nem a gép száműzetése, hanem hatásos ellenőrzése” irányában.¹⁰ Az újbalsoldali Günther Anders és a katolikus-konzervatív Molnár Tamás meglepően (?) hasonlóan látták a kérdést, amikor a világ technológiai

8 Oswald SPENGLER: *Az ember és a technika. Adalékok az életfilozófiához* [1931] = Uő: *Válságok árnyékában. Filozófiai írások*. ford. CSEJTEI Dezső – JUHÁSZ Anikó, Noran Libro, Bp. 2013. 146–147.

9 DÉKÁNY István: *Gép a mai társadalomban*. I–II. rész. *Budapesti Szemle*, 1940/747. 111. és 1940/748. 198–199.

10 Lewis MUMFORD: *A gép mítosza. Válogatott tanulmányok*. vál. KODOLÁNYI Gyula, ford. CSILLAG Veronika – LUKIN Gábor, Európa, Bp. 2000.

integrációja kapcsán előbbi úgy fogalmazott, hogy ontológiai szinten strukturalódik át minden egy „gépezetként szerveződő egésszé”, utóbbi pedig a technológiát olyan „végső ideológiának” nevezte, amellyel szemben csak egy egészen új kozmológia kifejlesztésével vehetnénk fel a versenyt, hogy régi antropológiánkhoz visszatérhessünk.¹¹ A francia keresztény-anarchista Jacques Ellul így írt: „Ma a cselekvő és gondolkodó ember [...] benne van a technika rendszerében, őt magát változtatja meg a technikai tényező. [...] aki ma a technikát használja, ebből a tényből fakadóan szolgálja is azt. Másrésztől, egyedül a technikát szolgáló ember alkalmas valóban arra, hogy használja is”.¹²

Íme, ehhez hasonló a technorealista paradoxon is. A kérdés ugyanis bizonyultabb annál, mint ahogy az egyszerű technooptimisták vagy az egyszerű ludditák gondolják. Röviden arról van szó, hogy akkor tudjuk elkerülni a technikai környezettel kapcsolatos optimista–pesszimista kettős csapdát, ha technológia- és emberképünket egyaránt negatívra állítjuk, elfogadva egyrészt, hogy a technológiai apparátus nem semleges, másfelől pedig, hogy az ember sem eredendően jó. Ebből a mátrixból már a létezés és a társadalmi lét, de az egyéni élet szintjén is olyasmik következnek, amik segíthetnek a saját és a gépi világ képességeivel szembeni szkeptikus-realista hozzáállást tanúsítani.

Martin Heidegger 1954–55-ben két alkalommal is mélyen gondolta el a technológiát: először *Kérdés a technika nyomán* című híres filozófiai esszéjében, aztán egy előadásában, amely az *Érztelenség (Gelassenheit)* címet kapta. A két szöveg szorosan összefügg egymással. Az elsőben tisztázza, hogy a technika (*techné*) nem valami semleges, csupán eszközjellegű, és használatának az idők során két útja bontakozott ki: először az ógörög „megalakító létrehozás”, mint *phüszisz*, sőt *poészis*, mellyel szemben áll a modern természettudományok által lehetővé tett modern „kihívó feltárás”, amely a természetet, sőt újabban már az embert is pusztanyersanyagként tekinti, kikövetelve belőle és hasznosítva azt, amije van. Legérzékletesebb példája szerint „a vízierőmű nem úgy van a Rajnába építve, mint az öreg fahíd, [...] inkább az áramlás van beleépítve a vízierőműbe”. Ez a típusú technika szerveződött össze utóbb egy ropant „állványzattá” (*Gestell*), amely most viszont már önnön lényegét tárja föl, ami nem más, mint hogy mindent „állománnyá” változtat. „A technika lényege a feltárás végzeteként: ez a veszély” – szól a végső megállapítás.¹³ Egy évvel később tartott, művészetfilozófiai ünnepi beszédében úgy értékelte, hogy a technológiában az ember akaratán és döntési képességén túlnőtt, sőt nem is általa életre hívott erők munkálnak. Velük kapcsolatban körmönfont megoldást javasolt:

„A technikai világ berendezései, készülékei és gépei ma mindannyiunk számára nélkülözhetetlenek, kinek nagyobb, kinek kisebb mértékben. Balgaság volna elvakultan nekirontani a technikai világnak. Korlátoltság lenne, ha a technikát elátkoznánk, mint az ördögtől valót. Rá vagyunk utalva a technikai tárgyakra, sőt egyre fokozódó tökéletesítésükre hívnak fel bennünket. Ámde észrevétlenül oly erősen a technikai tárgyakhoz kapcsolódtunk, hogy uralmuk alá kerültünk. De mást is tehetünk. Használhatjuk ugyan a technikai tárgyakat, de tárgyilag helyes használatuk ellenére is [...] bármikor elbocsáthatjuk őket. A technikai tárgyakat használhatjuk rendeltetésük szerint. De ezeket a tárgyakat egyszersmind érintetlenül is hagyhatjuk, mint olyasvalamit, ami legbensőbb és tulajdonképpeni mivoltunkat nem érinti. Igent mondhatunk a technikai tárgyak elkerülhetlen használatára és egyúttal nemet is mondhatunk, amennyiben meggátoljuk őket abban, hogy minket mindenestül igénybe vegyenek”.¹⁴

önkorlátozó
hozzaállás a
technológiához

11 Günther ANDERS: *Gépek ósdi világa* [1980] ford. GÁSPÁR Csaba László = *A későújkori józansága*. II. köt. vál. és szerk. TILLMANN J. A., Göncöl, Bp. 2004. és MOLNÁR Tamás: *Lélek és gép* [1999] = *Uő: Én, Symmachus / Lélek és gép*. ford. VAJDA Lőrinc, Európa, Bp. 2000. 137–165.

12 Jacques ELLUL: *Az ember a technika rendszerében* [1977] ford. VARGA Kornélia = *A későújkori józansága*. I. m. 21.

13 Martin HEIDEGGER: *Kérdés a technika nyomán* [1954] ford. GERÉBY György = *A későújkori józansága*. I. m. 118. és 127.

14 Martin HEIDEGGER: *Érztelenség* [1955] ford. REDL Károly, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1983/3. 279.

Vagyis az előadás címével szólva „érzetlenül”, azaz közömbösen, szenvtelenül, hideg tárgyilagossággal kell hozzáállni a technológiához, pusztán használati tárgyként fogva föl a legbonyolultabb eszközt is. A kalapácsot sem misztifikáljuk, hanem csak ütünk vele, ha kell.

TÍZ TÉZIS KORUNK TECHNOLÓGIÁJÁRÓL

Érdekesmód a technológiai innovátorok pontosan tisztában vannak vele, hogy a fejlesztéseik révén előálló újítások, mint a technológia általában, nem semleges, hiszen az eszköz használata során eleve utat jelöl ki. A technológiai apparátus jelenlegi összetettsége joggal igényli a technokultúrát jelzőjét, ráadásul a technokalipszis lehetőségét tartogatja, amely jelen esetben nem a világ – technika általi – végét, hanem az ember és az emberi történelem végét jelenti. A kezdetben pusztán mechanikus, majd automatikus, aztán mára digitális-virtuális, robotizált, mesterséges intelligencia által generált stb. technoszféra elkülönült önállósága immár a természetbe és az emberbe hatolásig fokozódik. Nem csoda, ha a 2010-es évek szilícium-völgyi *startup* hullámát annak kedvezményezettjei is „határozatlan optimizmusnak” (Peter Thiel) vélték, a nyílt forráskódú mesterséges intelligencia-fejlesztéseket pedig 2023-ban egyik elindítójuk, Elon Musk kérte félévnyi szüneteltetésre, de megjelent a technológia inherens gyorsulása ellenében definiált, etikus innovációt célzó iskola, amelyik lassítást hirdet, hogy legyen idő és mód a fejlesztéseket humanizálni, akkulturálni. A technológiához való önkorlátozó hozzáállás, egyszerűbben szólva a gépek helyükre szorításának stratégiája lassacskán legalább akkora tervezést és elszánást igényel, mint a technikai struktúra feltalálása.

1. Egyéni és közösségi képzeletünket a technológia kísértete járja be. Életünk ma a technológiai fejlődés (és nem mondjuk a vallás, a politikai eszmék vagy a művészet) fejt ki a legnagyobb hatást. Ezen belül a technológiai fejlődés egy-két évtizede szinte kizárólag az infokommunikációs eszközök és hálózatok kapacitásának bővüléseként és integrációjuk mélyüléseként értelmeződik. Ez a drámai változásokat generáló aktor eredendőbb hatás fejt ki gazdasági szerkezetünkre, szociális kapcsolatainkra, kulturális viszonyainkra és lelki életünkre, mint gondolnánk. Gépekről álmodunk, és gépek álmodnak rólunk.
2. Az infotechnológiai fejlődés hatása egyoldalú, leállíthatatlannak tűnik, és planetáris, nincs hová bújni előle. Minden internet. A minket körülvevő reklámkultúrát könnyörtelenül generáló marketingipar kizárólag pozitívnak állítja be a technológia bővülését, ennek megkérdőjelezésére kevés a mód, kritikai olvasata a nyilvánosságban alig-alig jelenik meg. Kijelenthetjük, hogy a technológia passzív és kénytelen befogadói lettünk.
3. A technológia állománya túlcsoordult tudatunkon, nem vagyunk képesek átfogni. A technológia mai fejlődése önjáró, öncélú és autonóm. Napjaink technológiai szövevénye olyannyira bonyolult, hogy az emberi felfogóképesség határán jócskán túlmenve megérthetlenné, felfoghatatlanná és összességét tekintve emberi ésszel végső soron hozzáférhetlenné vált. Korunk nagy metafizikai talánya éppen az, hogy a technológia lényege szerint micsoda: az ember által alkotott és felügyelet alatt tartott eszközállomány, vagy önmagában álló, rajtunk és a természetben is kívül álló realitás? Egyre inkább az utóbbi.
4. A digitális alapú infokommunikációs technológia és az általa fenntartott virtuális valóság a biológiai határok kitolását, illetve áthágását, sőt megsemmisítését célozza. Ezt a törekvést jócskán felerősíti a biotechnológia megannyi praktikája (programozható DNS, agy-számítógép *interface*, szintetikus biológia, biokémiai memória) és a bioinformatikai kutatások eredményeinek etikátlan felhasználása. A szerves anyag és a szilícium – azaz a számítástechnikai eszközállomány – összekapcsolására tett öles lépések egyre közelebb hozzák a már most földerengő transzhuman kor után következő poszthumanizmust.
5. A biotechnológia egyfajta digitális alkímia alkalmazása felé mutat, amely nemcsak az emberi faj egységét és egyenlőségét bontja meg, hanem a Föld biológiai állományának elemekre bontása után egy új, mesterséges univerzum megteremtését célozza, mindenféle etikai, erkölcsi, morális megfontolás (legyen az vallásos vagy szekuláris) mellőzésével.

6. Az emberi test „behálózása” és digitális nyilvántartásba vétele úton van, amely a virtuális fegyelmzés eljövételével fenyeget. A körülöttünk lévő és egyre fejlődő „okos eszközök” és „viselhető technológiák” hálózatba szervezése (ez volna az *Internet of Things*) ugyanis totális kibernetikai ellenőrzést valósít meg. Digitális eszközeink egyre közelebb, majd beljebb hatolnak testünkbe, és egyre több információt szereznek meg, tárolnak, elemeznek és továbbítanak rólunk. Problémássá vált, hogy hol végződik a testünk, és hol kezdődik a technológia (a retinára vetített videózás vagy az internetes kereséseink eredményeit közvetlenül az agyba továbbító alkalmazások kísérletei például képernyővé változtatják a szemet és interfészé az agyat).
7. A többnyire a Szilícium-völgyben székelő infotechnológiai nagyvállalatok (Apple, Facebook, Google), miután gyarmatosították az internetet, az adataink gyűjtésével, tárolásával, feldolgozásával és értékesítésével kiárusítják szokásainkat, viselkedésünket és ízlésünket. Ezek a „digitális maoisták” (Jaron Lanier) az internetes adatforgalom fölötti ellenőrzéssel észrevétlenül világunk legmeghatározóbb tényezői lettek; ezek a vállalatok ráadásul ellenőrizhetetlenek, számonkérhetetlenek és kikerülhetetlenek. Ami digitális, az nem demokratikus. A Big Data Industry afféle virtuális külszíni fejtése, amit az adatbányászattal végez, nemcsak a személyes adatokhoz fűződő jogokat sérti, de kereskedelmi értékesítésük etikátlanságán túl a velük való visszaélés lehetőségét is tartogatja. További, immár emberképünket érintő gondot okoz, hogy az általánosságban vett „kaliforniai ideológia” (Richard Barbrook – Andy Cameron) digitális antropológiája a materiális progresszió korlátlanosságára, a tőkeintenzív ágazatok elsődlegességére, a munka és a szabadidő közötti határvonal elmosására és a „kreatív életérzés” fetiszizálására alapoz – szándékosan figyelmen kívül hagyva ezek negatív szociális, kulturális és spirituális következményeit.
8. A harmadik, sőt negyedik ipari forradalom során fejlesztett technológia (főként az info- és nanotechnológia) kiváltja az emberi munkaerőt azzal, hogy feleslegessé teszi és leértékeli azt, ez pedig „ember mivoltunk” (Konrad Lorenz) degradálásához vezet. Ellentétben a 19. és a 20. század két ipari forradalmával, a 21. századé már nem a kemény, hanem a puha technológiákat fejlesztik, amelyek térhódítása egyre kevésbé teremt munkahelyeket, sőt éppenséggel kiváltja az emberi munkát (technológiai munkanélküliség). A gyakori vélekedéssel ellentétben már nemcsak a segéd- és betanított munkaerő végleges kiváltásáról van szó, hanem a szellemi munkák egész sorának feleslegessé tételéről. A generatív, mesterséges intelligencia, az elemző és számító algoritmusok, az okos szoftverek a speciális képzettséget igénylő állásokat is fenyegetik azzal, hogy az emberi döntéseket szimulálva hibátlan megoldásokat termelnek. Az elkövetkező évtizedeket tekintve nem ideiglenes vagy rövidesen megoldódó munkanélküliségről van szó, hanem strukturálisról, amely a jelenlegi technológiai fejlődés belső logikájához tartozik. Az a természete, hogy elveszi a munkánkat.
9. Az automatizálás az emberi kreativitás és innováció útjában áll. Az egyre kevésbé ipari jellegű, inkább posztindusztriális termelés (és vezérlés, adminisztrálás, menedzselés, értékesítés) szerkezetileg egyre kevesebb teret hagy az emberi találékonyságnak és a szellemi–fizikai erőfeszítéseknek, amelyek a korábbiakban újabb és újabb eredményekre sarkalltak minket. A szellemi, érzelmi és testi ellustulás – amelyet jórészt a technológia biztosította kényelem teremtett meg – leszoktat azokról a gondolatokról és tettekről, amelyek pedig az emberi túlélés zálogai voltak. Amint a Google ront az emlékezőképességen, a GPS a térlátáson, az önjáró autó a vezetési technikán, a ChatGPT pedig a szövegszerkesztésen, úgy az egész robotizációs folyamat az emberi képességek csökkenésére vezet. Lassan behülyülünk a gépekbe.
10. A mesterséges intelligencia kifejlesztése azzal fenyeget, hogy az emberi elme visszafordíthatatlanul elveszti a kontrollt a technológia fejlődése fölött. Az emberi beavatkozás nélkül önmagát fejlesztő, korrigáló és ellenőrző mesterséges intelligencia túlszárnyalja az ember történetileg kialakult és vallásilag, erkölcsileg, törvényileg korlátozható képességeit. Egyszerűen nem reagálunk annyira gyorsan a változásokra, mint az autonóm, mesterséges intelligenciával bíró technológiai univerzum. Különösképpen fenyegető helyzetet teremthet, ha a mesterséges intelligencia számunkra nem megérthető szintre jutva egyesül az emberi világgal (szingularitás), főleg, ha az ember fölé növekszik. ■